

СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС НУЛЬОВОГО ПРИСУДКА (ДО ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ СИНТАКСИЧНОГО НУЛЯ)

THE SYNTACTIC STATUS OF THE ZERO PREDICATE (ON THE ISSUE OF QUALIFYING THE SYNTACTIC ZERO)

Островська Л.С.,

orcid.org/0000-0003-1394-6797

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та міжкультурної комунікації
Чорноморського національного університету імені Петра Могили

У статті зроблено спробу з'ясувати синтаксичний статус нульового присудка, базуючись на особливостях співвідношення формально-граматичного та семантико-синтаксичного рівнів простого речення, а також з урахуванням принципу ізоморфізму мовних рівнів. Зауважено, що вихідним принципом для тлумачення нульової лінгвістичної категорії стає її обов'язкова граматична значущість внаслідок специфіки парадигми, до якої вона входить, за відсутності свого формального вираження. Зазначено, що нульовий присудок найчастіше стає засобом вираження синтаксичного предикативного значення теперішнього часу дійсного способу. Доведено варіантний характер вияву нульового присудка щодо лексичного вираженого. Закцентовано, що нульовий присудок стає засобом мовленнєвої реалізації відповідної синтаксичної позиції залежно від комунікативних потреб мовця. Обґрунтовано, що нульовий присудок не набуває лінгвального статусу синтаксичного нуля попри свою регулярну реалізацію, оскільки не виявляє граматичної значущості як єдино можливий показник предикативності у формально-граматичній модально-часовій парадигмі речення, а стає лише варіантним способом реалізації темпоральності. Окреслено можливі семантичні різновиди нульових присудків, а саме локативний зі значенням статичної та динамічної локативності, темпоральний, акціональний, екзистенційного стану. Простежено особливості функціонування нульових присудків з урахуванням специфіки обов'язкових валентно зумовлених предикатом поширювачів, які в контексті виконують роль увиразнювачів семантики відповідного формально не вираженого предиката, а саме поширювачів із локативною, темпоральною, адресатною, інструментальною, об'єктною семантикою.

Ключові слова: нульовий присудок; синтаксичний нуль; парадигма речення; семантичний різновид предиката; обов'язкові поширювачі речення.

This article attempts to clarify the syntactic status of the zero predicate, based on the features of the correlation between formally-grammatical and semantico-syntactic levels of a simple sentence, and considering the principle of isomorphism of linguistic levels. It is noted that the underlying principle for interpreting the zero linguistic category consists in its obligatory grammatical significance due to the specificity of the paradigm to which it belongs, without being formally expressed. It is pointed out that the zero predicate most often serves as a means of expressing the syntactic predicative meaning of the present indicative. It has been shown that the zero predicate demonstrates a variable nature in its realization compared with the lexically expressed predicate. It is emphasized that the zero predicate serves as a means of speech realization of the corresponding syntactic position, depending on the speaker's communicative needs. It is substantiated that the zero predicate does not acquire the linguistic status of a syntactic zero despite its regular realization, since it does not display grammatical significance as the sole possible marker of predicativity in the formally-grammatical mood-tense paradigm of the sentence, but rather serves only as a variable means of expressing temporality. The possible semantic types of zero predicates are outlined, namely the locative type with the meaning of static and dynamic location, the temporal type, the actional type, and the existential type. The features of the functioning of zero predicates are traced, taking into account the specifics of mandatory valence-determined predicate-dependent expanders, which in context serve as enhancers of the semantics of the corresponding formally unexpressed predicate, namely expanders with locative, temporal, recipient, instrumental, and object semantics.

Key words: zero predicate; syntactic zero; sentence paradigm; semantic type of predicate; mandatory sentence expanders.

Постановка проблеми. Вивчення нульових лінгвістичних категорій, як-от: фонемного нуля при альтернаціях: *день* – *дѣн-я*, нульової флексії в словозмінній парадигмі: *син-ѣ* – *син-а*; нульового слотовірного форманта: *бігти* – *біг* + *ѣ* – має вже досить тривалу історію в українському та слов'янському мовознавстві. На синтаксичному рівні мовної системи поняття нуля все ще не набуло свого викінченого тлумачення. Насамперед йдеться про визначення статусу

синтаксичного нуля з-поміж вербалізованих синтаксичних категорій. Про нерозв'язаність порушеної проблеми в україністиці свідчить хоча б той факт, що в сучасних українських лінгвістичних словниках відсутні спеціальні статті про синтаксичний нуль, а наявні лише спорадичні згадки, зокрема про нульові дієслівні зв'язки як компонент складених іменних присудків [8, с. 132], [8, с. 408] чи нульові підмети нульові присудки [8, с. 410].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Значний поштовх до вивчення нульових синтаксичних засобів дала генеративна теорія керування та зв'язування Н. Хомського, де синтаксичний нуль визнається певною референційно-дейктичною сутністю без вираження рольової семантики [10, с. 518–523].

В українській лінгвістиці певну нульову лінгвістичну категорію найчастіше кваліфікують як таку, що має обов'язкову граматичну значущість внаслідок специфіки парадигми, до якої вона входить, за відсутності свого формального вираження [8, с. 265]. Відповідно визначальною рисою синтаксичного нуля стає його лексична невираженість, що дає можливість кваліфікувати синтаксичний нуль досить широко. У цьому аспекті показовим є підхід А. Загнітка, який вважає, що синтаксичний нуль може охоплювати вияв синтаксичних позицій у структурі речення, тобто йдеться про нульові головні члени (нульові присудки і нульові підмети), а також реалізацію дієслівних зв'язок у складених присудках [4, с. 36–45]. При цьому дослідник зазначає, що різновидом синтаксичного нуля також є відсутність засобу поєднання предикативних частин у безсполучниковому складному реченні [3, с. 309]. Подібний погляд про нульові головні члени речення презентовано й у працях І. Вихованця [2, с. 219].

Натомість І. Арібжанова, розглядаючи основні принципи моделювання простого речення, пропонує вузький підхід до тлумачення синтаксичного нуля. Дослідниця заперечує кваліфікацію нульових членів речення (нульового присудка і нульового підмета) як синтаксичного нуля й протиставляє поняття синтаксичного нуля та дієслівної нульової зв'язки [1, с. 42–59]. На її думку, про синтаксичний нуль йдеться виключно тоді, коли він не лише матеріально не виражений, а й в принципі не може мати вербалізованої форми як виразника предикативності речення [1, с. 52]. Згідно з таким тлумаченням синтаксичний нуль реалізується тільки в односкладних номінативних та інфінітивних реченнях, пор.: *Осінь. Перемогти б.*

Постановка завдання. Наявні підходи в українській лінгвістиці до тлумачення синтаксичного нуля не розв'язують питання його кваліфікації, тому метою статті є довести, що нульовий присудок не виявляє граматичного лінгвального статусу, а стає засобом мовленнєвої реалізації відповідної синтаксичної позиції залежно від комунікативних потреб мовця.

Для реалізації заявленої мети пропонуємо розв'язання таких завдань: 1) окреслити можливі семантичні різновиди нульових присудків;

2) подати модально-темпоральну формально-граматичну парадигму речень із відповідним семантичним різновидом предиката для увиразнення лінгвального статусу вербально не вираженого присудка; 3) простежити особливості функціонування нульових присудків з урахуванням специфіки обов'язкових валентно зумовлених предикатом поширювачів; 4) указати на можливість функціонування вербалізованого варіанта нульового присудка.

Виклад основного матеріалу. Уважається усталеним виділення нульового присудка в українській лінгвістиці, однак його кваліфікація в працях окремих дослідників дещо різниться. Зокрема, на думку І. Вихованця, нульові присудки реалізуються в еліптичних реченнях, специфіка яких виявляється в повноті на семантико-синтаксичному рівні та невербалізованим присудком на формально-граматичному [2, с. 104]. Семантичну повноту таких речень, безумовно, засвідчують валентно зумовлені лексично не вираженим предикатом поширювачі переважно локативного значення. У концепції І. Вихованця нульові присудки семантично можуть окреслювати як статичний, так і динамічний вияв локативності, що виразно виявляється в наведеному дослідником ілюстративному матеріалі, пор.: *По блакитному стелу Вороний вітер!* (П. Тичина) – локативний предикат руху; *Майбутні злочинці іще в личинці* (Л. Костенко) – статичний локативний предикат [2, с. 104].

А. Загнітко вважає, що репрезентантами нульового присудка, виходячи з наведених ним прикладів речень, стають тільки конструкції зі статичним локативним предикатом: *Спереду невеликий будинок, праворуч парк, у парку дитячий майданчик. Біля входу дві тополі* [5, с. 38]. Важливим доповненням у тлумаченні нульового присудка в концепції А. Загнітка, на нашу думку, є твердження про варіантність вияву речень із нульовим / ненульовим присудком: *Діти біля лісу / Діти граються біля лісу* [7, с. 484]. Підтвердженням саме такої позиції науковця в інтерпретації нульового присудка є той факт, що, подаючи типологію еліптичних речень, учений не акцентує на наявності нульового присудка в інших різновидах еліптичних неповних речень [7, с. 629–631].

Перелік еліптичних речень з нульовим присудком цілком обґрунтовано розширюють, включаючи конструкції із темпоральними поширювачами за умови їхньої валентнозумовленості: *Сьогодні свята неділенька* [3, с. 307] та навіть поширювачами причинової та цільової семантики за відповідних предикатів: *Сон – для ночі,*

любов – для дня (О. Бердник); *А туга наша від нерозуміння, від полону Мари...* (О. Бердник) [9, с. 186]. І. Арібжанова слушно зауважує, що фактично будь-який у семантичному плані присудок може бути нульовим на формальному рівні, якщо має виразно залежний від нього, передусім валентно зумовлений, поширювач [1, с. 69].

Отже, у концепціях провідних українських синтаксистів маємо цілковите або ж часткове (тільки для предикатів із семантикою статичної локативності) ототожнення поняття нульового присудка та еліпсису присудка.

Виходячи з принципу ізоморфізму, традиційно поняття нуля на будь-якому рівні мови ґрунтують на функційному протиставленні елементів системи в тій самій позиції. Провідним вихідним положенням у тлумаченні синтаксичного нуля має бути принцип ізоморфізму до нульових категорій інших мовних рівнів. У зв'язку з цим вважаємо, що вести мову про лінгвальний статус синтаксичного нуля доцільно лише в разі його граматичної значущості у вираженні категорії предикативності, насамперед модально-темпорального значення. Таку граматичну значущість для вираження грамеми теперішнього часу категорії предикативності як визначальної для речення виявляє насамперед десемантизована нульова дієслівна зв'язка *є*: *Вода в озері під Новерськом завжди (є) така каламутна* (В. Амеліна 2017, с. 22).

Оскільки присудок є основним показником модально-темпоральних характеристик речення, розгляд формально-граматичної парадигми речень з нульовими присудками набуває особливої значущості, проте постає необхідним й урахування семантичного різновиду предиката.

У реченні *У правому крилі кафе, у лівому – автомийка, по центру – вхід на рецепцію* (С. Жадан 2017, с. 15), нульовий присудок із семантикою статичної локативності стає засобом вираження синтаксичного значення дійсного способу теперішнього часу. Однак конкретне контекстуальне оточення може також зумовлювати вираження нульовим присудком значення минулого, майбутнього часу, умовного, бажального та спонукального способів, при цьому кожне з окреслених граматичних значень може мати як вербалізований, так і невербалізований вияв: *У правому крилі є / було / буде / було б / якби було / хай буде кафе, у лівому є / була / буде була б / якби була / хай буде автомийка, по центру є / був / буде / був би / якби був / хай буде вхід на рецепцію*. Формально-граматична парадигма речення із нульовим присудком із семантикою статичної локативності не засвідчує протиставлень модально-темпораль-

ного вияву синтаксичного значення предикативності, а демонструє лише синонімічні варіанти (лексично виражені / лексично не виражені) реалізації синтаксичної позиції присудка. Зауважимо, що наведена парадигма не враховує лексичного рівня, адже семантика статичної локативності може виражатися різними лексемами: *бути, перебувати, міститися, розташовуватися* тощо.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що реалізація нульовим присудком семантики статичної локативності має регулярний характер: *Платон уже знав: праворуч від нього – кімнати старших дітей, причому Варвара мешкала в кутовій. Ліворуч – кабінет господаря, кімната Марії, а за рогом, у протилежному куті – барліг самого фон Шлессера* (А. Кокотюха 2019, с. 103); *У цій норі всі ваші речі та гроші?* (А. Кокотюха 2019, с. 11).

Нульовий присудок в еліптичних реченнях із семантикою динамічної локативності найчастіше в текстах художнього стилю стає засобом відображення динаміки оповіді або відтворення характеру усного мовлення й реалізує відповідне до контексту синтаксичне значення часу індикатива, пор.: – *До нього, значить. Двірник загоровив упевненіше, підозра зникла* (А. Кокотюха 2019, с. 267). – *До нього прийшли, значить; Нарешті помітив острівця якийсь і чимдуж до нього* (В. Нестайко 2013, с.17). – *Нарешті помітив острівця якийсь і чимдуж помчав до нього; Вгору, вгору, вузьким коридором направо* (В. Амеліна 2017, с. 343). – *Вгору, вгору, вузьким коридором йду направо* або модальне значення імператива: *Скоріш до мене, не барись! – Скоріш до мене біжи, не барись!* (В. Шкляр 2011, с. 244). Очевидно, що кожна з відображуваних мовленнєвих ситуацій набуває модально-часової конкретизації в безпосередньому контексті, що, однак, не заперечує можливості вербалізованого варіанта вияву присудкової позиції.

В еліптичних реченнях із темпоральним предикатом нульовий присудок як основний показник предикативності набуває особливої значущості в реалізації модально-часового виміру, який увиразнюють відповідні валентно зумовлені темпоральні поширювачі нульового присудка. Наприклад, у реченні *Сьогодні свято* темпоральний поширювач *сьогодні* стає передусім показником теперішнього часу дійсного способу, хоча в конкретній мовленнєвій ситуації ця реченнєва структура може набувати й іншого граматичного значення часу та виступати варіантними формами до експліцитних засобів вираження: *Сьогодні було / буде свято*. Інші структури модальної парадигми еліптичних речень з темпоральним предикатом

катом також засвідчують граматичну значущість нульової синтаксичної позиції присудка саме в реалізації форм дійсного способу теперішнього часу, оскільки вираження інших модальних значень у реченні буде тільки експліцитною, а отже, виявляє виразну опозицію до інших елементів формально-граматичної парадигми: *Було б сьогодні Різдво. Хай буде сьогодні Різдво.*

Варто зазначити, що в еліптичних реченнях темпоральні поширювачі на кшталт *потім, завтра, післязавтра, наступного тижня, скоро, незабаром* тощо наголошують на вираженні нульовим присудком майбутнього часу дійсного способу: *Завтра наукова конференція*, а темпоральні поширювачі типу *вчора, позавчора, минулого місяця* тощо – минулого часу дійсного способу: *Учора ще зима*. Однак, на відміну від попередніх аналізованих конструкцій, де нульовий присудок виражав значення теперішнього часу, нульова реалізація присудкової позиції зі значенням минулого і майбутнього часу стає скоріш варіантною до експліцитної, ніж синтаксично значущою для вираження категорії предикативності: *Завтра буде / відбудеться наукова конференція. Учора ще зима була.*

Слід зауважити, що темпоральний поширювач в еліптичних реченнях зовсім втрачає роль маркера модально-часових значень нульового присудка, коли в реченні наявний ще й локативний поширювач, який і є валентно зумовленим відповідним предикатом локативності. Наприклад, у реченні *Опівночі Тарас біля оперного театру* (А. Курков 2014, с. 37) нульова позиція присудка виявляє значення синтаксичного часу безпосередньо в контексті й сприймається як варіантна до лексично вираженої: *Опівночі Тарас стоїть біля оперного театру / Опівночі Тарас стояв біля оперного театру / Опівночі Тарас стоять біля оперного театру.*

Варіантний вияв нульової / вербалізованої позиції присудка, як свідчить аналіз ілюстративного матеріалу, буде справедливим і для еліптичних речень з предикатами екзистенційної семантики, у яких переважно реалізується граматичне значення теперішнього часу, пор.: *Ще з півдня, з боку міста, цілий день, від ранку, важкі одиночні вибухи* (С. Жадан 2017, с. 8). – *Ще з півдня, з боку міста, цілий день, від ранку, лунають важкі одиночні вибухи; Ранковий холод на кухні, грифельні сутінки за вікном* (С. Жадан 2017, с. 9). – *Ранковий холод панує на кухні, грифельні сутінки видніються за вікном; Але тут Київ* (Кокотюха, 2019: 9). – *Але тут є Київ; Йому 26 років* (В. Шкляр 2011, с. 284). – *Йому є 26 років.*

З-поміж аналізованого фактичного матеріалу трапляються реченнєві структури із валентно зумовленими об'єктним і адресатним компонентами, у яких нульовий присудок із акціональною семантикою предиката, стає репрезентантом синтаксичного значення наказового способу: *Води, – попросив Коляда* (В. Шкляр 2011, с. 239); *Миттю бабці візочка* (Люко Дашвар 2017, с. 348). Уважаємо, що модальне значення наказовості нульового присудка в подібних структурах виразняє саме адресатний компонент. Така імпліцитна синтаксична позиція виявляється синонімічною до експліцитної, тому йдеться лише про варіантний вияв нульової / вербалізованої форм присудка зі стилістичною метою, а не про граматичну значущість нульової позиції імператива, пор.: *Води подайте, – попросив Коляда; Миттю бабці подайте візочка.*

Нульовий присудок, що має залежний валентно зумовлений адресатний компонент, може також виражати й модальне значення дійсного способу, яке залежно від контекстного оточення набуває відповідного синтаксичного часу, реалізуючи при цьому семантику предиката фізичної дії, зокрема нанесення удару: *А воно, щеня, мені за те в рило!* (А. Кокотюха 2019, с. 270) – *А воно, щеня, мені за те в рило вдарило!* або предиката мовленнєвої дії: *Я до нього зі співчуттями, як положено, по-християнськи* (А. Кокотюха 2019, с. 270). – *Я до нього говорив зі співчуттями, як положено, по-християнськи; Я йому про вибори, а він мені про троянди* (Л. Костенко 2011, с. 230) – *Я йому кажу про вибори, а він мені каже про троянди.*

З-поміж аналізованого матеріалу трапляються речення, у яких нульовий присудок виражає модальне значення індикатива із семантикою предиката дії, що передбачає у своїй семній структурі об'єктний та інструментальний валентно зумовлені поширювачі: *Потилицею об стілець – лобом об дно кузова...* (В. Нестайко 2013, с. 24). – *Вдарився потилицею об стілець – лобом вдарився об дно кузова.*

Висновки. Аналіз формально-граматичної парадигми еліптичних речень із урахуванням семантики предиката засвідчує, що граматичної значущості у вираженні модально-часових значень нульовий присудок переважно не виявляє. Беручи до уваги контекстуальне оточення конкретної реченнєвої структури та формально-граматичну парадигму, маємо всі підстави стверджувати, що нульовий присудок в таких конструкціях найчастіше стає засобом вираження теперішнього часу дійсного способу, однак насамперед йдеться

про варіантний вербалізований / невербалізований спосіб реалізації синтаксичної позиції на формальному рівні, зважаючи на комунікативні потреби мовця. Поширювачі із часовим значенням при нульових присудках відповідної темпоральної семантики можуть ставати показниками реалізації минулого або майбутнього часу, що теж є варіантними до експліцитних. Семантична структура речення із предикатом дії, що має свого адресата, може увиразнювати модальне значення

наказового способу нульового присудка в еліптичних реченнях.

На нашу думку, в еліптичних реченнях нульовий присудок не набуває лінгвального статусу синтаксичного нуля, оскільки не виявляє своєї граматичної значущості як єдино можливий показник предикативності в модально-часовій парадигмі речення, а стає засобом мовленнєвої реалізації відповідної синтаксичної позиції залежно від комунікативних потреб мовця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арібжанова І. Принципи моделювання простого речення. *Українське мовознавство*. Київ, 2014. Вип. 1 (44). С. 42–59.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
3. Загнітко А. Мовний простір граматики: монографія. Вінниця: Нілан-Лтд, 2018. 448 с.
4. Загнітко А. Поняття синтаксичного нуля: статус, синтагматика і парадигматика. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2002. Вип. 146–147: *Слов'янська філологія*. С. 36–45.
5. Загнітко, Миронова 2013: Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
6. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: Донецький національний університет, 2012. Т. 2. 426 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
8. Українська мова: Енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський [та ін.]. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2004. 820 с.
9. Христіанінова Р. Типологія присудків у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць*. Луцьк: 2016. № 1 (5). С. 182–201.
10. Chomsky N., Lasnik H. Syntax in generativen Grammatik. *Syntax: An International Handbook of Contemporary Research*. Berlin & New York, Walter de Gruyter, 1993. Pp. 506–569.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Амеліна В. Дім для Дома. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 384 с.
2. Жадан С. Інтернат : роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2017. 336 с.
3. Кокотюха А. Вигнанець та чорна вдова. Харків : Віват, 2019. 300 с.
4. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
5. Курков А. Львівська гастроль Джимі Хендрікса : роман / пер. з рос. В. С. Бойка. Харків : Фоліо, 2014. 442 с.
6. Люко Дашвар. Покров : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 384 с.
7. Нестайко В. Тореадори з Васюківки. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 544 с.
8. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2011. 384 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025